

Kristina Božič

Financiranje (javnih) medijev: svoboda in avtonomija sta skupni

FOTO GAŠPER LEŠNIK

Slovenski model plačevanja prispevka za delovanje javne medijske službe je med stabilnejšimi za zagotavljanje kontinuiranega in profesionalnega novinarskega dela. EU je deklaratorno zaskrbljena za obstoj javnih medijev, a predlagani modeli neposrednega financiranja iz proračunov zahtevajo politično samoomejevanje in spoštovanje demokratičnih varovalk. Ti so vsepovsod v krizi, s čimer se odpira prostor avtoritarnim zlorabam. Pa vendar, izkušnje iz Amerike, kjer so zakonitosti trga globlje zarezale v medijsko krajino, kličejo po tem, da se medije razume in obravnava kot skupno dobro.

V Evropi potekajo procesi *razdružbovanja* javnih medijev – s širjenjem modela financiranja neposredno iz proračuna se jih potiska v smer ideje državnih, nacionalnih medijev ter stran od ideje javnih medijev v službi javnosti oziroma družbe v najširšem smislu. V razpravah med politiki, v katerih eni, deklaratorno zaskrbljeni nad usodo medijev, zagovarjajo rešitve poglobljanja politične moči, spet drugi pa zlovesče manipulirajo s pozivi k prenehanju plačevanja prispevkov za javne medije, umanjajo glasovi medijskih delavk in delavcev, razmisleki o pomenu demokratizacije ter vključevanje gledalk in gledalcev, poslušalk in poslušalcev, bralk in bralcev.

V Evropi sega model javnih medijev, predvsem radiev in kasneje televizij, ki se financirajo s »prispevkom« od tako rekoč vseh članov in članic družbe, v dvajseta leta prejšnjega stoletja. Kasneje je model skoraj povsod postal »mešan«, saj je večina javnih medijskih služb del prihodkov pridobivala tudi od reklam ali določenih tržnih dejavnosti. A glavni vzor je ostal britanski BBC. Lani so prispevki članov in članic britanske družbe predstavljali 74,1 odstotka vseh prihodkov britanskega javnega medijskega servisa, dobro četrtino pa je BBC pridobil iz drugih tržnih dejavnosti. Britanska vlada je sicer na začetku letošnjega leta napovedala, da želi ukiniti prispevek za BBC do leta 2027, a mnogi so to razumeli kot napoved političnega napada na servis, ki globalno velja za simbol kakovostnega in zaupanja vrednega javnega medija. Avtorica analize iz leta 2019 o financiranju trajnostne prihodnosti novinarstva Frances Cairncross je ob napovedi britanske vlade dejala, da je mnogo pomembnejše kot za nekaj funtov višji prispevek za BBC to, kako se odzvati na (ameriška) podjetja z debelimi denarnicami in brez zavez k novinarskim standardom. Nekdanja novinarka BBC Emily Maitlis pa je v nedavnem zapisu za časopis *The Guardian* opozorila na pasti uravnoteževanja in na pomen uredniških branikov pred političnimi pritiski in napadi na delo novinarjev prek družabnih

omrežij – na izzive, ki so skupni vsem okoljem, kjer medijske delavke in delavci želijo dobro opravljati novinarsko delo.

V članicah EU se trenutno širi model, ki so ga v balkansko-srednjeevropski regiji nekaj časa poznali zgolj na Madžarskem. O tem so pisale avtorice poročila *Comparing models and demanding reforms of public service media* iz leta 2016. Na Madžarskem je financiranje javne radiotelevizije že tedaj potekalo neposredno prek državnega proračuna. Težave, ki lahko pridejo s tem, še posebej v kombinaciji z oblastjo, ki ima nesramežljivo avtoritarne tendence, so v vzhodni sosedni vidne prek popolne politične podreditve javnih medijskih servisov. V zadnjih letih se ta model financiranja širi prek baltških držav tudi v Skandinavijo. Ponekod je vezan na poseben davek, ki gre v celoti za delovanje javnih medijev in za financiranje medijskih vsebin javnega pomena, drugod je financiranje določeno kot delež proračuna ali bruto domačega proizvoda. Zadnja je ukinitelj javnega radiotelevizijskega prispevka letos napovedala in potrdila tudi francoska vlada.

Irska komisija o prihodnosti medijev je prav tako lani predstavila poročilo, v katerem predlaga, da bi negotovost financiranja in delovanja javnih medijev razrešili z odmikom od javnega prispevka kot glavnega vira financiranja k izključno neposrednemu proračunskemu financiranju. »Sedanji čas,« pišejo avtorji poročila, »prinaša velike tehnološke in družbene izzive za medije.« A vseeno gre za nekoliko presenetljiv zaključek glede na predhodne ugotovitve in tudi glede na ostala priporočila. Na Irskem je letni prispevek za javne medije približno 160 evrov na gospodinjstvo in poročilo konstatira dejstvo, da si morajo mediji podpora javnosti s svojim delom zaslužiti, jo ohranjati ter obnavljati. To, opozarjajo, zahteva tudi bolj ambiciozno vključevanje in omogočanje sodelovanja javnosti, večjo transparentnost in odgovornost javnosti. Zato predlagajo tudi davčne ukrepe, ki bi olajšali preobrazbo v smeri financiranja medijev s prispevki bralstva in/ali članstva.

Pomen poročila in tega, da vlada na podlagi njega ukrepa, utemeljujejo avtorji med drugim s sklepi Evropske komisije. Ta je novembra 2020 med soočanjem z vsemi izzivi, ki jih je s seboj prinesla kriza zaradi pandemije, lažnih novic in širjenja teorij zarot, poudarila pomen raznolikih, zanesljivih medijev in nujo, da jih države članice podprejo ter vzpostavijo okolje za njihovo delovanje. Javne informacije so prepoznane kot enakovredne »javni infrastrukturi kritičnega pomena«. Raziskovalci na Irskem so s svojimi anketami in raziskavami potrdili tudi visoko podporo javnosti, da družba sistemsko skrbi in zagotavlja pojo za visokokakovostno novinarstvo.

A nizozemska raziskovalca Christian Edelvold Berg in Aner Brink Lund sta že leta 2012 v kratki primerjalni analizi *Financing Public Service Broadcasting* opozorila, da se od osemdesetih let dalje po Evropi širi »val deregulacije nacionalnih radiotelevizijskih trgov«. Z liberalizacijo oziroma z odpravo »ovir meja« in odprtjem trgov sta se okrepili komercialni dejavnost ter ponudba, nove tehnologije pa so dodale pritisk k odpravi monopolnih položajev. Vse to je ustvarjalo pritisk na zakonodajne spremembe, ki so nadzor usmerile v zagotavljanje konkurence in dobičkonosnosti. To se je nadaljevalo v devetdesetih, ko so se krepili zasebni mednarodni medijski lastniki, ki niso več poudarjali vloge medijev pri ohranjanju nacionalne kulture, ampak so dali prednost konkurenčnosti in poslovnim rezultatom. Javni, skupni interes je izpodrinila izbira posameznika.

Temu, dodajata nizozemska raziskovalca, je sledilo prvo desetletje tretjega tisočletja, ko so se vsi ti trendi nadaljevali in krepili. Na medijskem področju je prevladala logika konkurenčnosti, vse bolj so obveljela pravila EU, ki so sledila gospodarski logiki in zagotavljanju enotnega trga. Politični pozivi k ukinjanju prispevkov za javne medije so temeljili, opozarjata avtorja, predvsem na »velikih posploševanjih in govoricah«. Nizozemska, Islandija in Belgija so prispevke za javne medije kljub temu nadomestile z neposrednim financiranjem iz proračuna. Kasneje so ta model posvojile tudi Norveška, Finska in Švedska – slednji sta financiranje uredili prek novega, posebnega davka, ki je namenjen javnim medijem ter izvzet iz državnega proračuna.

Prav na model proračunskega financiranja skandinavskih držav se sklicuje tudi Evropska komisija v svojih priporočilih ob zaskrbljenosti za javne medije. A nizozemska raziskovalca sta že pred desetletjem opozorila, da prispevki za javne medije predstavljajo stabilen vir financiranja, ki je v manjši meri podvržen dobri volji politične elite oziroma prepuščen na milost in nemilost hitrih rezov posameznih vlad. Leta 2006, sta spomnila, se je proračunsko financiranje nizozemskih javnih medijev čez noč zmanjšalo za 100 milijonov evrov – upad se je sicer naslednje leto »popravljal« na predhodno raven.

V Evropi potekajo procesi razdruževanja javnih medijev – s širjenjem modela financiranja neposredno iz proračuna se jih potiska v smer ideje državnih, nacionalnih medijev ter stran od ideje javnih medijev v službi javnosti oziroma družbe v najširšem smislu.

S prispevki splošne javnosti se še vedno financirajo javni mediji v velikem delu Evrope: poleg Slovenije je to ključni del prihodkov javnih medijev v Avstriji, Nemčiji, Grčiji, Italiji, Švici in za zdaj še v Franciji, na Slovaškem, Hrvaškem, Češkem, Irskem in Portugalskem. V Sloveniji je leta 2021 prispevek za radiotelevizijo predstavljal 73,4 odstotka vseh prihodkov javnega servisa. Javni medijski zavod je dodatno petino prihodkov ustvaril še iz naslova oglaševanja in drugih komercialnih prihodkov; dodatno sofinanciranje iz proračuna pa je znašalo 3,8 odstotka. Ob tem velja dodati, da je javni medij pod vodstvom sedanjega direktorja lani letni primanjkljaj v primerjavi z letom 2020 povečal za več kot dva-in-pol-krat. Pod vodstvom Andreja Graha Whatmougha je tako javna institucija v enem letu segla po »prihrankih« v višini dobrih 4,7 milijona evrov. Ob tem v letnem poročilu pojasnjujejo, da bi bil končni izkaz še slabši, če ne bi uspeli povečati prav obsega denarja, ki ga prispeva javnost. S pregledom in nagovorom vseh s priključkom za elektriko, ki niso plačevali RTV prispevka, so število plačnikov med fizičnimi osebami uspeli povečati ter s tem tudi skupni znesek; kljub temu, da je marsikateri plačnik med gospodarskimi subjekti zaradi posledic pandemije prenehal obstajati.

Novinarka in ameriška avtorica Laura Flanders v članku *Next System Media: An Urgent Necessity* opisuje, kako je zgolj v nekaj desetletjih svetovni splet, ki je obljubljal raznolikost, demokracijo in decentralizacijo, v resnici dosegel koncentracijo moči. Okrepil je primere zlorab in novinarstvo privedel v situacijo, ko mu zmanjkuje diha v tekmi za klike in dobičke, v kateri ni prostora za pomisleke vesti. Ameriška avtorica spominja na obstoječe in pretekle primere skupnostnih in združenjskih medijev v delavski in skupnostni solasti. Prepričana je, da brez novinarstva, ki se zaveda svoje umeščenosti in odgovornosti do družbe, tudi družba ne more obstajati. Tako kot ni demokracije brez demokratičnih medijev, ki to odražajo v načinu dela, vsebinah in lastništvu.

Izziv je oblikovati oblastno/vladno financirane medije, ne da bi oblast/vlada posegala v to, kako in o čem se poroča, kaj se gleda in posluša, omeni Laura Flanders. Opisuje, kako je ponekod v Ameriki lastništvo medijev povezano tudi s skupnostnim lastništvom električnega in telekomunikacijskega omrežja – s tem se gradi zaupanje in odpornost, so ji pojasnili ameriški kolegi. Skupna last in skrb varujeta tudi demokratično enakopravnost in dostopnost. Morda ni denarja, je pa obilje idealov, zavezanosti k demokratičnosti in inovativnosti, govorijo izkušnje iz praks na drugi strani Atlantika. Avtorica spomni tudi na več kot sto časopisov, ki so jih ustvarjali Afroameričani pred državljansko vojno in ki niso imeli zveze ne z migrantskim tiskom evropskih priseljencev ne s komercialnim tiskom tedanjih taj-

Medije, piše, bi morali poganjati javni, ne zasebni interesi. Novinarstvo primerja z javnim šolstvom: »Podobno kot šole zagotavlja dostop do kakovostnega lokalnega novinarskega dela to, da so skupnosti boljše informirane in imajo boljše izhodišče, da sodelujejo v družbi na načine, ki so pomembni in imajo vpliv.

kunov. Naštevava novinarje, ki so nelagodje in strah umirjali s tovarištvom, z močnim čutom za pravičnost in željo po nepristranskem razkrivanju nepravilnosti ter krivic. »Tveganje, moralni pogum, sodelovanje, številni viri prihodkov, raznolikost vpletenih in občinstva, medsebojna pomoč: ustvarjalci neodvisnih medijev so oblikovali številne inovacije, ki še danes poganjajo 'novo ekonomijo'. Skupna so nam nekatera načela in tudi številni izzivi.« Prepričana je, da je delovanje in organiziranje družbene demokratičnosti, ki bo drugačna od sedanje, nujno. »V naši dobi ekstremne koncentracije kapitala je tudi kapital v medijih dosegel ekstremne koncentracije. Potrebujemo preoblikovanje našega sistema od spodaj navzgor in svežo zavezo k medijem kot javnemu dobremu.«

Tudi raziskovalka Susan Abbott v analizi *Rethinking Public Service Broadcasting's Place in International Media Development* opozarja, da v zadnjem obdobju vidimo, kako zasebni lastniki komercialnih medijev vse bolj sodelujejo in se prilagajajo »semi-demokratičnim« režimom, ki nimajo pomislekov pri prisvojitvi in podreditvi javnih medijev. Zato, opozarja, privatizacija in trg dokazano in očitno nista rešitev. Javni mediji oziroma mediji, ki ponujajo javni servis ter jih financira najširši krog članov in članic družbe, v svojem bistvu temeljijo na tem, da zagotavljajo neodvisno, kakovostno novinarstvo, ki je dostopno vsem. Ključni izziv pa je, dodaja, kako zagotoviti, da v njihovo delo ne posega vsakokratna politična oblast.

Še dodatno se vrednost medijev, ki so skupnostno podprti in zato zavezani družbi, iz katere izhajajo, pokaže v primerih lokalnih medijskih hiš. V Ameriki raziskovalci opozarjajo na »medijske puščave« – rezultat praks komercialnih, zasebnih medijskih lastnikov in ekonomskih modelov, ki hlepijo zgolj po večanju dobičkov in vpliva. Odsotnost zanesljivih in verodostojnih medijev na eni strani ter na drugi dostopnost družabnih omrežij, ki delujejo po načelu grabljenja pozornosti za vsako ceno, sta olajšali širjenje lažnih novic in teorij zarot.

Novinar Guthrie Scrimgeour je v članku za revijo *Jacobin* opisal svojo izkušnjo pri lokalnem časopisu v Massachusettsu, ki ga je kupilo sedem milijonarjev. Lokalni tajkuni so kmalu po tistem, ko je objavil nekaj kritičnih člankov do nepremičninskih poslov in stanovanjskih politik, zaradi katerih se je stanovanjska negotovost ljudi povečevala, razvili željo po urednikovanju in sodelovanju pri oblikovanju vsebin. V članku »I'm a Local News Reporter. To Save Local News, We Must Publicly Fund It« opiše procese cenzure in načine ustvarjanja otopelega, ciničnega delavca za produciranje novic po naročilu. Sedaj dela kot lokalni novinar na Havajih in prepričan je, da problemi koreninijo v ideji, da naj bodo (lokalni) mediji dobičkonosni. Medije, piše, bi morali poganjati javni, ne zasebni interesi. Novinarstvo primerja z javnim šolstvom: »Podobno kot šole zagotavlja dostop do kakovostnega lokalnega novinarskega dela to, da so skupnosti bolje informirane in imajo boljše izhodišče, da sodelujejo v družbi na načine, ki so pomembni in imajo vpliv. Če medije financira družba ali demokratično izvoljena vlada, je to manj škodljivo, kot če so mediji finančno odvisni od nekaj neizvoljenih milijonarjev,« je prepričan iz lastnih izkušenj.

FOTO ANA ŠTURM

Tako v Sindikatu novinarjev kot v Sindikatu kulturnih in umetniških ustvarjalcev na radioteleviziji govorijo o potrebi, da se v večji meri vključi v delovanje in v soupravljalne strukture javnega medijskega servisa gledalke in gledalce, poslušalke in poslušalce, bralke in bralce – ter delavke in delavce. V Sindikatu kulturnih in umetniških ustvarjalcev pravijo, da bi programski svet morale sestavljati tri skupine: predstavniki in predstavnice javnosti, zaposlenih in strokovnjaki z različnih področij. Politiko bi javni medij moral postaviti v drugi plan oziroma izključno na zagovorniški stol, kjer bi bilo mogoče njeno delo presojeti in ocenjevati, dodajajo medijski delavci in delavke. V Sindikatu novinarjev omenjajo možnost progresivnosti RTV prispevka ali vsaj opcijo, da bi lahko zavezanci izbrali, koliko želijo prispevati, če niso med skupinami, ki so oproščene plačevanja RTV prispevka. Tako bi lahko prispevali tudi več od zdaj zgolj enega, enotnega zneska, ki že več kot desetletje ni bil usklajen z inflacijskimi gibanji.

Mnogi raziskovalci in strokovnjaki, pa tudi delavci in delavke v medijih, se strinjajo, da kot globalna skupnost potrebujemo, če želimo drugače organizirane in bolj demokratično delujoče družbe, tudi drugače organizirane in bolj demokratično delujoče medije. Slovenska javna RTV je z vidika načina financiranja že zdaj vzor. In prav način financiranja jo dela za družbeni, skupni prostor in ne za prostor, ki bi si ga lahko prilaščala ali podrejala katerakoli politična opcija. Prav zato bi javni medijski servis lahko postal tudi prostor, kjer bi se gradilo, preizkušalo in oblikovalo bolj demokratično, ljudem zavezano in odgovorno prihodnost.